

Prof. Dr.
Halil İNALCIK
Tarafından Başlatılmıştır.

TANZİMAT NEDİR?

Yazan : Halil İNAL

Ne gibi hâdiseleri ifade ettiği vazih şekilde tayin edilemeyen bir tabir de Tanzimattır. Tanzimat bazan, sadece Osmanlı İmparatorluğu dahilinde hâkim müslüman kitle ile tâbi hıristiyan kavimler arasındaki münasebetlerin bir safhası olarak düşünülmektedir. Bazan da memleketimizin garp medeniyeti dairesine giriş hâdisesiyle bir tutulmaktadır. Tanzimat şüphesiz bu iki ana istikameti tamamiyle sınırları içine almakta; ve esasen bu iki hareket arasında da pek sıkı münasebetler bulunmaktadır. Fakat Tanzimat meselesini tam manasiyle anlamak için evvelâ onu mücerret muhakemelerle gazete sütunlarından gelen telâkilerin elinden kurtarmak lâzımdır. Tanzimat nedir, demeden önce onun doğmuş bulunduğu cemiyetin tarih içindeki yürüyüşünü, içtimai kadronun geçirdiği asli değişiklikleri ve bizzat bu hareketin safhalarını göstermeliyiz.

Bunun böyle bir makale ile değil, ömürler istiyen uzun ve derin çalışmalarla aydınlanabileceğini itiraf etmek lâzımdır. Fakat yurdumuzda maalesef hâlâ muasır tarihimiz hakkında esaslı eserlere pek rastlamıyoruz. Bu hususta tamamen, yakın tarihimizi ancak Avrupa siyasi muvazenesi ve emperyalizmi bakımından gören garb müelliflerinin tetkiklerine bağlıyız. Halbuki Avrupanın «Şark Meselesi» adıyla vücuda getirdiği muazzam edebiyat (1) bilhassa harici siyaset bakımından fevkalâde mühim olduğu halde yakın tarihimizin hakiki inkişaflarını, iç varlığını meydana çıkarmakta tabii çok kifayetsiz ve yanlışır.

Maamafih memleketimizde bu meselenin yakın tarihimiz ve bu günkü hayatımız için haiz oldukları ehemmiyetin anlaşılması sayesinde yakınlarda bu yolda mühim bir adım atıldığına şahit olduk. Hakikaten

(1) Meselâ Bengesco, 1821 den 1897 ye kadar Şark Meselesi üzerinde fransızca yazılmış 2142 eser tespit etmektedir: (Une notice bibliographique sur la Question d'Orient.) — İngilizce eserler için bakınız: Yovanovitch, An english bibliography on the near eastern question, 1481-1906. — Ve nihayet V. N. Michof, Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie 4 cilt, Sofia, 1934. Bu son eser almanca, fransızca ve ingilizce 1585 eseri ihtiva etmektedir.

tarîh edebiyatımız büyük, çok istifadeli bir eser kazandı (1). Maarîf Vekâletinin teşebbüsile meydana gelen ve daha ziyade Tanzimatın garplılaşma bakımından rolünü belirten bu eser sistematik bir tenkide tâbi tutulursa belki söylenecek bir hayli şey bulunur. (2) Meselâ başlıca denilebilir ki bazı mühim meseleler çok sathî tetkik olunmuştur. Yazı sahiplerinden bazıları, sadece Engelhardt'ın görüşlerini tekrarlamakta başka bir şey yapmamışlar, yahut garp manüellerini hulâsa etmişlerdir, vesaire... Bütün bunlarla beraber bu kocaman cildin, bize Tanzimat meselesini aydınlatacak bazı ışıklar getirdiği muhakkaktır. Bilhassa Tanzimatın Avrupalılaşma bakımından rolünü tayin için bu eser mühim bir me haz sayılmalıdır. Fakat şüphesiz, eserde yer yer temas edildiği üzere Tanzimat, bu garplılaşma hareketinden ibaret değildir. Bizce Tanzimat, İmparatorluğun bütün XIX uncu asır tarihini izah eden temel hâdisedir. Tanzimat, iktisadî - içtimaî temelleri çürüyerek yıkılmağa yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir, bu içtimaî temel ne idi, nasıl bozuldu, yeni vaziyet karşısında imparatorluğun yaptığı hareketin mahiyeti nedir? Aşağıda bunu göstermeğe çalışacağız.

§— Asırlarca hayatîyet göstermiş bir imparatorluğun, bir çok hırstıyan müelliflerin iddia ettiği gibi, ancak cebir ve şiddetle tutunabildiği faraziyesi artık bazı c'ddî eserlerde yer bulmamaktadır. (3) Filvaki Osmanlı İmparatorluğu ileri bir siyasî ve iktisadî sisteme dayanıyor ve hayatîyetini bilhassa bunlardan alıyordu.

Bazı tarihçilere göre, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu ve yaşamasını temin eden en mühim tarihî esas, Balkan kavimlerine Bizans devrinden siyasî bir ideal halinde intikal eden tek hakimiyet, parçalanmaz bir imparatorluk fikri idi (4). Osmanlılardan evvel Bal-

(1) Tanzimat, I, 100 üçüncü yıldönümü münasebetile, İstanbul, Maarif matbaası, 1940.

(2) Böyle bir tenkid denemesi Prof. Ömer Lûtfî Barkan tarafından yapılmıştır. Bakınız: İktisad Fakültesi mecmuası, cilt II, sayı 2, sahife 288-329.

(3) Henri Hauser et Augustin Renaudet, Les débuts de l'âge moderne Paris, 1929

(4) Grenard, Crandeur et décadence de l'Asie, S. 100 — hatta Iorga Bizansın bu «tek ve parçalanmaz İmparatorluk» telâkkisini, Osmanlıların benimsediğini iddia etmektedir. Sayın Prof. Fuat Köprülü Balkan kavimlerinde bu telâkki hakkında bir şey söylememekle beraber Osmanlılarda bu üniversal İmparatorluk telâkkisinin şarktan geldiği fikrindedir. Iorga, «XIX uncu asırda Balkan milletlerinin istiklâl hareketlerine karşı Babilâlinin daima tamamiyeti mülkiyeden bahsetmesini

kanlarda nüfuz kazanan her devlet (meselâ son olarak Duşan'ın Sırp İmparatorluğu), İbu nizamı tahakkuk ettirmeğe çalışıyordu. Balkan milletleri, Bizans yerine kaim olan üniversal Osmanlı hakimiyetini kolaylıkla benimsediler. Filhakika daha kuruluşundan itibaren devletin idaresinde irkî, millî, dinî hiç bir taassup eseri görülmez. İmparatorluğun en büyük sadrazamları arasında çoğu, Balkan reayasından kölelikten yetiştirilme kimselerdi. Türkçe yanında bazan rumca, islâvca, hatta lâtince resmî dil olarak kullanılmakta idi (1). Ortodoks kilisesi geniş dinî, hatta idarî imtiyazlara malik resmî bir müessese olarak tanınmıştı. Velhasıl muhtelif dinleri, kavimleri sinesinde toplayan İmparatorluk, bu muazzam yapıyı tutacak geniş prensiplerle idare olunmakta idi. Devlet - İmparatorluk fikri her şeyin üstünde idi. Şunu da hatırlatır ki Şeyhülislâmlar ve umumîyetle din adamları ancak inhitat devrinde üstün bir nüfuza sahip olmuşlardır (2).

§ Yeni İmparatorluk sadece eski bir siyasî telâkkiyi temsil ettiği için değil, Balkan köylülerinin lehine büyük bir değişiklik husule getirdiği için de memnuniyetle karşılandı. Osmanlılar Balkan yarımadasını fethettikleri zaman «köyünün ekseriyeti, kendisine ait olmıyan bir toprağı irsî ve daimî bir kiracı şeklinde işliyen ve aynı zamanda bir toprak kölesi (serf) veya sadece kolon şeklinde toprağı bağlı bulunan kitlelerden ibaretti (3). Harplerde bu toprakların sahibi bulunan Boyarların büyük kısmı telef oldu (4). Sahipsiz kalan bu toprakları devlet kendine maletti ve tımar sistemine esas olan bu mirî arazi, Rumelide hâkim bir toprak rejimi haline geldi. (5). Yeni vaziyette de köylü toprağına sahip değildi. Fakat aynı şekilde, askerî hizmet mukabili yalnız

bu telâkkinin bir eseri saymaktadır. (Köprülüzade Mehmed Fuad, Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar, Türk hukuk ve iktisad tarihi mecmuası cilt I, 249-250.)

(1) C. Truhelka, Bosnada arazi meselesinin tarihî esasları, Türk hukuk ve iktisad tarihi mecmuası, cilt I, S. 57.

(2) Hatta Grenard (mezkûr eser S. 128), din adamlarının devlet işleri üzerinde nüfuzunun artmasını başlıca inhitat âmilleri arasında saymaktadır.

(3) Ömer Lûtfî Barkan, Tanzimat, I. 362.

(4) «1389 Kosva muharebesinde hemen bütün Sırp zadegân ve Bosna ve Hırvat zadegânının büyük bir kısmı ebediyen ortadan kalktı.» (Dr. O. Von Frangeş, Rev. inte. d'Agriculture, La réforme agraire en Yugoslavie, 1934, Sayı VII. 282) Beyazıt 1393 de Bulgar payitahtı Turnovo'yu aldığı zaman islâmiyeti kabulden imtina eden 110 boyarı kılıçtan geçirdi. Stanev, Histoire chronologique de la Bulgarie, Sofya, 1938. S. 57.)

(5) Ömer Barkan, Türkiyede toprak meselesinin tarihî esasları, Ülkü sayı 63, S. 233.

devlete ait vergileri almağa salâhiyetli Sipahinin de toprak ve reaya üzerinde bir hakkı yoktu. O, bu mirî arazinin idaresile mükellef bir ziraat memuru vaziyetinde idi. Binaenaleyh köylünün başından derebeyinin keyfî tahakkümü kalkmış bulunuyor, diğer taraftan işletme bütünlerinin (yani bir çiftçi ailesini geçindirmeye yeter arazi bütünleri, çiftler) parçalanmasına veya bir elde toplanmasına mâni olan kanunlar, köylünün ırgatlaşması tehlikesini de ortadan kaldırarak istikbalini emin tutuyordu. Köylü hiç bir angariyeye tâbi değildi (1). «Yeni vaziyette hristiyanlar büyük faideler buldular. Evvelce daima kargaşalık içinde bulunan ve tahrip edilen vasi memleketlerde şimdi sulh ve sükûn hüküm sürüyor, Balkan yarımadasında halk uzun zamandanberi unutulmuş bir asayişin tadını tadıyordu.» Bu devirlerde «Hristiyanlar nadiren ve, zayıf bir şekilde isyan ettiler (2). Yeni Osmanlı nizamı, garpta feodal anarşiyi kaldırarak çalışan sınıflar lehine bir inkişaf merhalesi olarak gelen merkezîyetçi monarşilerin teşekkülü hâdisesine mümasil tarihî bir tekâmüldü (3). Osmanlılık, Orta Zamanın iki karakteristik temeli olan İmparatorluk ideali ve toprak münasebetleri sahasında tâ sanayi ve milliyet çağının hülûlüne kadar kendisini ayakta tutacak sağlam temellere oturmuştu.

Bu kuvvetli İmparatorluk yapısını sarsan amiller bir çok eselerde umumî surette gösterilmiştir. Burada bunların hulâsası bile fazla uzar; esasen mevcut tetkikat Tanzimat meselesinde olduğu gibi inhitat meselesini de metodik bir şekilde tahlil için kat'iyen kâfi değildir. Biz burada bilhassa imparatorluğun esas kanunlarını tadil ederek yeni Osmanlı rejimine geçiş hâdisesini doğuran büyük tarihî şartları araştırmaya çalışacağız.

Osmanlı İmparatorluğu bilhassa çiftçi kitlelere dayandığından, kudret ve hayatîyeti bilhassa onlara bağlı bulunduğundan, timar sisteminin ve onunla münasebattar olarak arazi rejiminin uğradığı değişiklikler böyle bir araştırmada hususî bir ehemmiyet kazanmaktadır. Filhakika, İmparatorluğun parlak devrinde, timar, zeamet ve hâs toprakları bilhassa Rumelide, vakıflarla beraber arazinin büyük kısmını kaplamak idi. Anladığımıza göre bu rejimin bozulması Devleti askerî ve malî inhitat içine atmış ve bilhassa XVIII inci asır sonuna doğru İmparatorluğun bir toprak aristokrasisi elinde parçalanmasına başlıca amil

- (1) Ömer Barkan, Türkiyede çiftçi sınıflarının hukukî statüsü, Ülkü sayı 53.
- (2) Grenard, mezkûr eser, s. 128
- (3) Iorga, (Histoire des Etats Balcaniques Jusqu'à 1924), sahife 1-22.

olmuştur. İşte burada, hakikî mesele kendini göstermektedir: Acaba hakikaten, Balkanlarda böyle bir toprak aristokrasisi teşekkül etmiş midir; reaya isyanlarıyla bunun alâkası nedir? Taassupları, kendilerini acele hükümlere sevkeden bazı hristiyan müellifler, umumiyetle timarla muahharen teşekkül eden malikâne - çiftlikleri karıştırmakta ve Balkanlardaki Türk hakimiyetini daha menşeden itibaren reayanın esreti üzerine kurulmuş bir Türk ağalar feodlitesi şeklinde tasavvur etmektedirler (1). Bu hata, muahharen hasıl olmuş bozuk şekilleri alelâcele bütün devirlere teşmil etmekten doğuyor. Tarihin her devrinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da arazinin ve devlet otoritesinin mahallî beyler tarafından gaspedilmesi, ancak devletin zâfı ve toprak sisteminin bozuluşu zamanlarında başlamıştır. Osmanlı tarihinde bu hâdis bilhassa XVIII inci asır ikinci yarısında ağaların, beylerin, âyanların zuhurile kendini meydana vurmaktadır. Fikrimizce bunun tesirleri İmparatorluğun sukutuna kadar devam etmiş, ve diğer amillerinde inzimamile parçalanmaların hakikî sebebi olmuştur. Bunu aşağıda izaha çalışacağız. Bu iddiaya zıd bir görüş de Balkanlarda toprak meselelerinin ihtilâllere sebep olmadığı ve bunların daha ziyade başka amiller ve bilhassa dış hâdiseler tesirile husule geldiğidir (2). Maamafih esas itibarile bu fikre taraftar bulunan Profesör Ömer Lûtfi Barkan dahi, Türk toprak rejiminin soysuzlaşarak halk kitlelerinin hayatında **bir mesele** olarak kendini hissettirdiğini kabûl etmektedir (3). Hulâsa bizce, yenilemiş bir Avrupa karşısında, Orta Zaman şark müesseselerine dayanan imparatorluğun zarurî inihilâli hâdisesini, bu İmparatorluğun temel taşı teşkil eden bir müessesenin, timar ve arazi rejiminin bozuluşile birleştirmek en makul yoldur. Bunu tebarüz ettirmek üzere, bu bozuluşun umumî askerî ve malî vaziyet üzerindeki mühim tesirlerine temas ettikten sonra asıl iktisadî - içtimaî neticelerine geçeceğiz.

Evvelâ timar sisteminin umumî karakterlerini çizmek lâzımdır (4). Timar sisteminin esasî «muayyen askerî hizmet mukabilinde irsî olmak

(1) J. ANCEL, Manuel Historique de la questoin d'Orient, 31-32 ve 20, — N. Stanev, Histoire chronologique de la Bulgarie, Sofia, 1938, S. 61.

(2) Evvelce Ebu'lûla Mardinde gördüğümüz bu fikir Ömer Barkan tarafından da müdafaa edilmektedir. Bakınız: Ülkü, sayı 61, sahife 53 ve Tanzimat, I. 321.

(3) Ömer Barkan, Tanzimat, I. not 43.

(4) Bu hususta en mühim tetkikler, Prof. Fuat Köprülü Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine teşri, Türk Hukuk ve İktisad tarihi mecmuası, S. 219-240 Jean Deny, Timar, Encyclopédie de l'İslam, ve bilhassa bibliyografisi.

üzere muayyen iktâ'lar» vermekten ibarettir (1). Bu sistem kat'i şekli- le Selçukiler devrinde meydana çıkmış; yakın Şarkta bütün diğer Türk- İslâm Devletlerinde devam ettikten sonra Osmanlılarda en mütekâmil haline erişmiştir. Osmanlılar fethedilen memleketler arazisini umumi- yetle devlete maletmişler ve bunun büyük kısmını da timar ve zeamete ayırmışlardır. Yüksek mülkiyeti devlete ait olan bu mirî topraklar husu- sî mülk gibi tasarruf olunamaz. Timar sahibi bu araziden kendisine tah- sis edilmiş olan kısım üzerinde reayadan topladığı muayyen vergilerle geçinir. Timar, babadan oğula doğrudan doğruya intikal eder. Yeniden timar verilmesi ancak, harpte yararlık gösterenler için, ve sancak beyi- nin arzile olur. Timar sahibinin vazifelerine gelince, muhakkak timarı dahilinde oturması şarttır. Teçhizatını kendisi düzer, askerî talimlerle meşgul olur, ve her an harbe hazır bulunur. Sefer varsa, sancak beyinin bayrağı altına koşar. Sulh zamanlarında reayayı eşkiyaya karşı korur, onların herhangi bir şekilde istihsal kabiliyetini kaybetmemesine -kendi menfaati icabı- dikkat eder, arazi kanunlarının tatbikatına bakar. İşte «Osmanlı İmparatorluğunun en kuvvetli temel taşı olan» bu timar siste- mi (2) XVI ncı asır ortalarında devlete 200 bine yakın talim görmüş mücehhez asker temin ederdi (4). Bu zamanda bütün ulûfeli asker an- cak 41000 kadardı (5).

İşte bu sistem, XVI ncı asrın ikinci yarısından itibaren bozulmağa başladı. XVII nci asır başında Ayni Alinin Sadriazam Murat Paşaya sunduğu «Kavanini Âli Osman der hülâsai mezamini defteri divan» da bu hususta deniyor ki: «Lâcerem zuama ve erbabı timarın ihtilâline se- bep iki maddedir: Evvelkisi Padişah dirliğine mutasarrıf olan zuama ve erbabı timar sancağı askerile olmayup ahara koşundu olduğudur. İkincisi vaki olan seferlerin yoklamaları mahfuz olup düştürülmel ol- madığıdır (1).» Diğer taraftan timarların saray halkı ve tevabii tara- fından nasıl gaspedildiğini Ayni Aliden 20-30 sene sonra meşhur Ko-

(1) Fuat Köprülü, mezkûr makale, S. 222.

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı, «Türk tarihi- nin ana hatları» eserinin müsvedde'eri, seri II, No. 22, S. 31.

(3) Cevdet tarihi, cilt I, S. 90 — D'ohsson, Tableau général de l'Empire otho- man, cilt VII, S. 375.

(4) Kâtip Çelebi, Dusturülmel liislâhülhalel, İstanbul, Tasviri Efkâr tab'ı 1280, S. 131.

(5) Ayni Ali, Kavanini Ali Osman der hülâsai mezamini defteri divan, Tasviri Efkâr tab'ı S. 75.

çibey de şöyle ifade etmektedir: «Nice yüz yıl mukaddem fetholunmuş kurra ve mezarii birer tarik ile kimin paşmaklık ve kimin arpalık ve ki- min temlik ettirüp ve kendulara tamam istigña geldikten sonra her biri tevabii nice timarlar ve zeametler ettirüp erbabı seyfin dirliklerin kat'ettiler (1).» Ocakağaları, saray halkı, Beylerbeyiler, sancakbeyleri timarları kendi akrabaları veya hizmetkârları üzerine yazdırarak hası- lâtını kendileri alırlardı (2). Bunun neticesinde «erbabı timar ve zea- met bilküllüye yokoldu (3).» Bu nizamsızlık, İmparatorluğun mukadde- ratı bakımından çok meş'um neticeler doğurmuştur. Evvelâ timarlı si- pahisinin fevkalâde azalmasına mukabil ulûfeli asker pek ziyade çoğaldı (4). 1567 de adetleri ancak 48,000 iken, 1620 tarihlerinde 100.000 e çıktı (5). Tabii bununla beraber hazinenin yükü de arttı. 1565 te varidat 1830 yük, masraf 1896 yük idi. Hemen bir asır sonra, 1650 de irat 5329, masraf ise 6872 yüke çıktı. Bu fark reaya üzerine çöken yeni vergilerle kapatılıyordu. Buna rağmen varidatın hemen 1/3 ü kadar bir açık vardı. Yeniçerilerin bu artışı, Devleti malî müza- yaka içine atan başlıca sebeplerdendir (6). Hükûmet bunların miktarı- nı indirmeğe çalışıyorsa da bir türlü muvaffak olamıyordu. 1652 de buna teşebbüs eden Tarhoncu Paşa başını kaybetti. Yeniçeriler, artık Devletin birinci gâilesi haline geldiler. Bunlar yalnız merkezde değil, taşralarda da tagallüp etmekte, reayayı haraca kesmekteydiler. 1804 te Devlet, Belgraddaki yeniçerilere karşı Sırplarla işbirliği yapmak zaru- retinde kalmıştı.

Timar sisteminin bozuluşundan doğan bu malî müzayaka başka bir cepheden timar sisteminin inhitatını hızlandırdı. Filhakika, hazine yeni varidat bulmak kaygısıyla bir taraftan da mahlûl kalan timarları zap- tetmeğe koyuldu. XVI ncı asrın ikinci yarısından itibaren «cesimce zeamet ve timarlar mahlûl oldukça erbabı istihkaka tevcih olunmayup mukataatı mirîye namile hazineden bittevkif sene besene, mültezimlere

(1) Koçibey risalesi, Ali Kemalî Aksüt tab'ı, 1939, S. 31 Abdülhamidin kız kardeşi Esmâ Sultanın Rumelide geniş mukataaları vardı ve bu mukataaları ilti- zamlı alan Dimitri adında bir bezirgân büyük servetler toplamıştı. (Cevdet tarihi, cilt IV, Sahife 91-92.)

(2) Cevdet tarihi, cilt I, S. 81. — Koçibey Risalesi, S. 39.

(3) Koçibet Risalesi S. 31.

(4) 1768 de Rusya ile harb başladığı zaman orduda ancak 20,000 cebelû vardı. D'ohsson, mezkûr eser, VII, S. 376.

(5) Kâtip Çelebi, mezkûr eser, S. 131.

(6) Mezkûr eser, S. 134.

ilzam ve bedelâtı irat kaydolanmağa başladı (1).» Ayrıca vilâyetlerde beylerbeyi, sancakbeyi gibi «ümeraya medarı taayyüş olan hasların ekserisi vakten bevaktihî ref ve ilga olunarak mukataatı miriyeye ilhak» olundu (2). Bu siyaset, Selim III. zamanında nizamı cedit teşkil olunurken daha geniş bir ölçüde tatbik edilmeğe başladı. Askerî ıslahat dolayısıyla masraf arttığından geliri on keseden ziyade olan «mukataatı mahlûlenin canibi mirîden» zapt ve «darphaneden ilzam ile idare» olunmasına karar verildi. (1791) (3). Keza (1787-1792) seferinde cepheden kaçan Anadolu timarlularının timarları cezaen iradî cedide zaptedildi (4). Devlet, doğrudan doğruya hazineye merbut bu araziyi umumiyetle iltizama vermekteydi. Bu usul bilhassa Kanunî Süleymanın Sadrazamlarından Rüstem Paşa zamanındanberi yayılmış bulunuyordu. Bu arazi «birz ve fasık yahudi eminler eline girüp mukataat ve hassı hümayun kariyelerinin kesrine ve harap olmasına badî oldu (5).» İltizam usulü yalnız Devlete has değildi. Muhtelif yollarla mukataa elde eden kimseler, bizzat timar ve zeamet sahipleri de yerlerine gitmiyerek bunları ağır bedellerle iltizama verirlerdi. Keza, vakıf arazi de umumiyetle iltizamlı işletilirdi. «Mültecimler ise verdiklerini çıkardıktan başka kesbi menafî zımında acezei raiyyete tahammüllerinden birunzulüm ve cevri günagûn etmelerile taşra ahalisinden niceleri terki vatan etmeğe mecbur» oldu (6). Neticede bütün İmparatorluğu kaplayan bu iltizam usulü, bir mültezim sınıfının meydana çıkmasına (7) ve reayanın şiddetle soyulmasına sebep oldu.

1831 de bütün timarların devlete maledilmesiyle bu inkişaf seyri tamamlandı (8). Tanzimatın ilânile vergi toplama salâhiyeti bir devlet memuru olan muhassıllara verildiği halde iltizam usulü bu mukata-

(1) Mustafa Nuri Paşa, Netayicülvukuat, cilt I. S. 177.

(2) Mezûr eser, cilt II. S. 105.

(3) Cevdet tarihi, cilt VI. S. 59.

(4) Asım tarihi, cilt I. S. 41.

(5) Koçibey Risalesi, S. 63.

(6) Cevdet tarihi, cilt I. S. 106.

(7) Cevdet tarihinden naklettığımız şu fıkra dikkate şayandır. «Güruhu mülteziminden Hacı Numan Çorlu havâlisinde vaki bazı mahalleri sene besene ashabı mukataattan deruhte ve iltizam ederek tahsili servetüsaman etmekte...» (cilt II. S. 143).

(8) Sipahilere tazminat mukabilinde verilen devlet eshamı 60 milyon kuruşa balığ oluyordu (J. Deny, Tımar, Enc. İs.).

alardan kaldırılmadı (1). Modernleşmek iddiasında bulunan bir devlet hayaletile acıklı bir tezaat halinde, reaya sırtında geçinen mültezim sınıfı da gittikçe kuvvetlenmekte devam etti. Maamafih 1839 Cülhane Hattında iltizam usulüne karşı şu şiddetli, «alâtı tahribiyeden olup hiç bir vakitte semerei nafiası görülemiyen iltizamât usulü muzırrası» ifadesinin mana ve şumulünü şimdi daha iyi anlamış bulunuyoruz.

Timarın bozuluşu, toprak rejimindeki değişiklik sadece, «iltizam usulü muzırrasının» yerleşip yayılmasını değil, daha başka ve çok daha mühim iktisadî - içtimâî neticeler doğurdu. Filhakika devlete ait topraklar, malikâne - çiftlik halinde filen mahûl bir ağalar ve çorbacılar zümresinin eline geçerek milyonlarca köylü feodal bir rejimde olduğu kadar müşkül maddî şartlar içine düştü ki İmparatorluğun yıkılışı tarihinde bizce en esasî hâdis budur. Şimdi bu malikâne - çiftliklerin ve bu yeni içtimâî sınıfların nasıl teşekkül ettiğini araştıracağız. Beylerin mirî araziye büyük çiftlikler halinde kendi malikâneleri yapmaları başlıca şu yollarla olmuştur:

A) Mirî arazinin padişahlar tarafından temlikî — Mirî araziye mülk olarak ancak padişah verebilirdi (2). Osmanlı padişahları, tâ menşeden itibaren böyle, teveccühlerini kazanmış veya büyük bir iş görmüş kimselere temliknamelerle arazi temlik etmişlerdir. Bu malikâneler, sahipleri tarafından tam bir mülk şeklinde tasarruf olunurdu (3). Yani Şer'i miras kaidelerine tâbi olur, satılabilir, hibe veya vakfolunabilirdi. Maamafih bunun geniş mikyasta tatbik edilmediği muhakkaktır; zira mirî araziye ait bir takım vergilerin ilgasını mucip olan temlikler devlet için zararlı görülüyordu.

B) Mukataaların tapu ile satılması — Bu usul, sipahinin timar arazisini tapu ile reayaya kiralaması şeklindedir. Fakat burada sipahi ortadan kalkmış yerine, bu mukataaları «deruhte iltizam» ında tutan mültezimler veya memurlar kaim olmuştur (4). Mahlûl arazi müzayedeye ile satılığa çıkarılır, kimin üzerinde kalırsa eline tapu temessükü namile bir

(1) Ömer Barkan, Tanzimat, I. S. 351 — Sonradan diğer sahalarda da tekrar iltizam usulüne dönülmüştür.

(2) Ebussuud'un fetvası, (Ömer Barkan, Tanzimat, I. 335.)

(3) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı, S. 38 — Mustafa Nuri, Netayicülvukuat, I. S. 144.

(4) Tanzimattan sonra 10 Cemaziyülâhîr 1261 (1854) tarihli bir fıkraî kanuniye ile bu nevi arazi için tapu senetlerinin ancak Defterhaneden verilmesi kararlaştırılmıştır. (Ömer Barkan, Tanzimat, I. 356)

tasarruf senedi verilirdi. 1268 (1851) tarihli muahhar bir senet Tanzimatın sonra da köylerin toptan satıldığını göstermekte ve, 1858 arazi kanunnamesinden önce bu husustaki teamül hakkında bir fikir vermektir (1). (Bu orijinal senedi makale nihayetine dercediyoruz) Yine Tanzimatın sonra gönderilen bir tahriratta, arazi mahlûlenin dahi değer pahalarile icaren fûruht olunarak esmanı hasılasının emvali saire ile beraber gönderilmesi» emrolunmaktadır (2). 1274 (1858) tarihli arazi kanunnamesinde, ahalisi mevcut bir kariyenin çiftlik ittihazile topraklarının müstakillen bir şahsın ihtesine verilemeyeceğini emreden madde denin, (3) sonradan böyle, çiftliklerin teşekkülüne mâni olmak için ilâve edilmiş bir hüküm olduğunu tahmin edebiliriz. Bu köyleri müzayede ile alanlar, tabîi yine o mahallin zengin, nüfuzlu sınıfı idi. Hudut gibi bazı mıntakalarda hristiyanlar mirî arazi satın alamazlardı (4). Meselâ bu suretle Vidin eyaletinde hemen bütün arazinin müslüman ağaların eline geçtiğini görmekteyiz (5). Tapu ile mirî araziye ellerine geçiren bu ağa ve beylerin kanunen toprak üzerinde hiç bir şekilde mülkiyet hakları yoktu. XIX uncu asır başında Koca Sekbanbaşı lâyihasında deniyor ki: «Devleti aliyenin filasıl mali muaccele ile taliplerine verdiği mukataa hakikati halde şer'an ve aklen hiç bir kimsenin mali mevrusu olmadığı cümlelerin malûmu olup hâlâ beratlarında dahi sarıhtır. (6).» Ağalar daha ziyade, sipahilik devrindeki reaya gibi daimî kiracı vaziyetinde idiler. Devlet muhtelif vaziyetlerde toprağı geri alabilirdi ve arazi yalnız erkek evlâda intikal edebilirdi (7). Fakat zamanla bu mirî arazi mutasarrıflarının tasarruf hakları genişletilecek tam bir mülkiyet haline yaklaştı. Filhakika 10 Cemaziyülâhar 1261 tarihli fıkraî kanuniye ile vaset hakkının kızlara, daha sonraları da diğer yakın akrabaya teşmil edildiğini görüyoruz (8). Bu suretle Tanzimatın mutlak mülkü esas tutan

(1) Başvekâlet Arşiv dairesi, Bulgar mesalihi, No. 40-1. 3 Zihicce 1266 tarihli irade melfuflarından.

(2) Dolmabahçe sarayında «Bulgar mesalihine dair iradâtı seniyye suretleri» — 3 Zilhicce 1266 tarih ve 265 numaralı irade melfuflarından, cevabı âli, iradenin hazinesi evrak numarası 35. — Başvekâlet arşiv dairesi, Bulgar mesalihi, 40-1. 3 Zilhicce 1266.

(3) Emrinamei arazi, madde 8.

(4) Mezkûr iradei seniye melfuflarından 1261 T. emirnamei samîye.

(5) İleride neşredeceğimiz «Vidin isyanı» adlı tetkikte tafsîlât vardır.

(6) Koca Sekbanbaşı, hûlâsatülkelâm fî reddülavam, TOEM, tab'ı, 52.

(7) Bu hususta tafsîlât için bakınız: Ö Barkan, Tanzimat, I. S. 379-391.

(8) Ömer Barkan, Tanzimat, I. S. 358.

prensipleri dahilinde beyler, hukukan da toprağın sahibi oldular. Asırlardanberi toprağı işliyen köylü daha fena şartlar altında yine basit bir kiracı olarak kaldı. Hakikatte, bu batapu toprak mutasarrıfları,, merkezî idarenin zâfî ve karışıklığı dolayısıyla reaya karşısında eskiden beri tam bir mülk sahibi vaziyetinde idiler. Reaya ise devlete verdiği vergilerden başka toprak kirası olarak da, beye mahsulünden bir kısmını vermekte ve angarya hizmette bulunmakta idi (1). Bu suretle «mukataatı miriye» olarak devlete dönen timarların merkezî otoritenin zâfî neticesinde bir büyük arazi sahibi beyler sınıfının teşekkülüne nasıl yardım ettiğini görmüş oluyoruz. Bu vaziyetin reaya isyanlarında nasıl mühim bir amil olduğunu ve beylerle reaya arasında nasıl derin bir iktisadî münâferete sebebiyet verdiğini ilerde göreceğiz.

C) Mirî toprakların mülk olarak satılması — Mirî toprakların son zamanlarda, hazinenin sıkıntısını gidermek üzere malikâne olarak satılması da çiftliklerin teşekkülüne hizmet etmiş olabilir. Bu gibi satışlara ait kayıtlar vardır. Hatta Profesör Ömer Barkan'a göre çiftliklerin son zamanlarda şayanı dikkat ehemmiyetlerini kazanmaları bu nevi satışlar neticesinde olmuş olmalıdır (2). Fakat bize göre çiftlikler daha ziyade muaccele ile batapu verilen mukataalardan teşekkül etmiştir. Bunun evveldenberi geniş ölçüde tatbik edildiği muhtelif kaynaklarda sık sık bahis mevzuu olmasından da anlaşılmaktadır.

D) Mirî toprakların şahıslar tarafından gasbı — Çiftliklerin teşekkülünde bir yol da merkezî devlet otoritesinin zayıflaması ile bu mirî arazinin mütegalibe tarafından zaptıdır. Bu sahada derebeylerin, yeniçkilerin, sipahilerin rolü Balkan tarihine ait bir çok eserlerde tebarüz ettirilmiştir. Esasen mirî arazinin mülk haline getirilmesi temayülüne daha Kanunî devrinden beri raslamaktayız (3).

«Zuama ve eshabı timar memleketlerinin hanedan ve ocakzadelerinden olup dirlikleri hasılatından maada emlak ve akar sahibi zikud-

(1) Mezkûr irade melfuflarından, Vidin eyaletinin mazbatası.

(2) Tanzimat, I. S. 414.

(3) Ebussuud'un kanun mukaddemesi, Ömer Barkan, Tanzimat, S. 330, Not 7. — Valilere sancaklarında verilen mukataalar vazifelerile mukayyet olduğundan ve bu müddet ekseriyetle bir seneyi geçmediğinden bu yolla meydana çıkan büyük arazi sahipleri istisnâdır. Meselâ Bağdadda Ahmet Paşa mukataaları zaptederek kendi memlûklerine dağıtmıştı.

ret» kimselerdi (1). Tımar sahiplerinin gittikçe azalmasına ve sonradan büsbütün ortadan kalkmasına rağmen bu mahallî nüfuz ve servet sahibi kimselerin, yeni ağalar ve beyler kadrosunda mühim yer aldığı şüphesizdir. Diğer taraftan yenigeriler (2), yerleşmiş diğer mahallî memurlar da bu hususta mühim bir role sahip olmuşlardır. Bu derebey ve âyanların büyük ölçüde arazi servetine, mukataalara istinat ettiğini görüyoruz. Meselâ, meşhur âyandan Cebbarzade Süleyman Bey kardeşinin ölümünde «canibi miriye 500 kese» vermek şartile «karındaşının kâffe emval ve mukataatını» kendi üzerine yaptırmıştı (3). Arnavutluğun en eski hanedanlarından Mahmut Paşa bu mukataat münazaası yüzünden isyan etmişti (4). Kendileri ekseriya şehir, kasaba gibi merkezlerde oturan bu ağaların, beylerin, âyanların her biri bir veya daha fazla miktarda köye sahipti (5). Araziye istinat eden bu sınıf, iltizam işlerinde de başka bir servet ve kuvvet membaı bulmakta idi (6).

XVIII. inci asrın ikinci yarısında her tarafta meydana çıktığını gördüğümüz (7) bu âyan ve derebeyleri devlet arazisiyle beraber siyasi nüfuz ve kuvveti de ellerine geçirmişlerdi. 1789 tarihine doğru hükûmete verilen bir rapora göre (8), «ötedenberi Rumelinin muhtarı kişizadeleri ahalisinin hüsnü rızalarıyla umuru memleketi idare» ederlerdi: ve kendilerine resmen âyan denilirdi. Sonradan bu âyanlık padişah, sadrazam yahut vali tarafından tevcih edilmeğe başlandı (9). Raporu veren zata göre «elbette umuru memleketin idaresi her kazada birer âyan olmasına mütevakıf» tır. Hakikaten valiler emirlerini ancak onların nüfuzu sayesinde, onlar vasıtasıyla icra ettirebilirlerdi. Bu suretle

(1) Mustafa Nuri Paşa, Netayicülvukuat, cilt II. S. 110.

(2) Ömer Barkan, Tanzimat, I. 412, Not 44 — Bu hususta bibliyografya da vermektedir.

(3) Cevdet tarihi, cilt II. S. 172.

(4) Cevdet tarihi, IV. S. 95-101.

(5) Makale sonuna koyduğumuz tapu senedi, bir köyün toptan nasıl satıldığını göstermektedir.

(6) Cevdet tarihi, IV. S. 287.

(7) Netayicülvukuat, cilt III. S. 84.

(8) Cevdet tarihi, IV. S. 286.

(9) Osman Nuri, Mecellei Umuru Belediye, cilt I. S. 1658 — Burada âyanlara ve nizamlarına dair mühim bir ferman sureti vardır.

resmî bir mahiyet alan âyanlık ekseriya irsî idi (1). Müstakil askerî kuvvetleri olan fakat ekseriya o zaman Rumeliyi kasıp kavuran eşkiya çetelerini kullanan bu derebeyleri, yavaş yavaş «Tavaifi mülûk tavrını tutup yekdiğeri üzerine sefer ederek birbirlerinin memleketlerini zapt ve tasarruf eder oldular (2).»

Selim III. İmparatorluğun bu tecezzi etmiş halini görüyor, çare arıyordu. «Anadolu ve Rumeli taraflarında saliki mesleki serkeşi ve isyan olan derebeylerinin mezalim ve tadiyahından reayanın himayesi» zarureti anlamıştı. Fakat nasıl yapmalı? 1806 da Nizamı Cedid'in Rumeliye teşmili için Karaman Valisi Kadı Paşa 24.000 muntazam askerle Rumeliye geçirildiği zaman bütün Rumeli âyanı, Paşaya karşı koymak maksadile takım takım Edirne'de toplanmağa başladılar (3). Zira yeni nizam onların keyfi tahakküm ve istismarlarının sonu demekti. Diğer taraftan büyük mukataalar mahlûllerinin iradı cedid hazinesi hesabına zaptedilmesi onların bütün servet ve kuvvet membalarını tehdit etmekte idi. Padişah bu ayaklanma karşısında ordusunu geri çağırmağa mecbur oldu. Az sonra, 1808 de İstanbul'daki müthiş karışıklıklardan sonra Rusçuk âyanından Alemdar Mustafa Paşa diktatörlüğünü tesis edince, ilk işi merkezî hükûmetle âyanlar arasında (Senedi ittifak) mamile bir uzlaşma yapmak oldu. İstanbul'a davet edilen başlıca âyanlar merkeze itaat şartile kendi vaziyetlerini teminat altına alan bu senedi imzaladılar (4). Bu adeta İmparatorluğun feodal teşkilâtının resmî bir ifadesi idi.

Bu toprak aristokrasisi yalnız müslüman âyan ve derebeylerinden ibaret değildi. Bazı hudut mıntakaları hariç, hristiyanlar arasında da büyük arazi sahibi beyler vardı. Meselâ Tesalyada 658 köyden 460 ı çiftlik arazisi veya çiftlik - köy halinde olup, bunun da büyük bir kısmı hristiyan beyler elinde idi (5). Bulgaristanda her tarafta ziyadesile görülen çorabcılar bu kategoriye dahildir. Bu «Büyük arazi sahibi İslavlar yani çorabcılar reâyayı şiddetle soyan, idareciler için vergi toplayan

(1) D'ohsson, mezkûr eser, cilt VII. S. 286.

(2) Cevdet tarihi, cilt VII. S. 147.

(3) Cevdet tarihi, cilt VIII. S. 62 ve müteakıb.

(4) Cevdet tarihi, cilt IX. S. 3-7. Senedi İttifakın sureti, Zeyil: 278-283.

(5) Ömer Barkan, Tanzimat, I. S. 412, Not 43.

muhtekirlerden, Osmanlılar hizmetindeki casuslardan ibaretti (1).» Her nahiye ve kasabanın resmî bir çorbacısı vardı. Ahali tarafından seçilen ve mahallî hükûmet tarafından kendisine bir âsa verilmek suretile resmen tanına bu çorbacılar Belediye Reisi hizmeti görürler, vergi, mahkeme ve sair işlerde idarî ve adlî makamlarla halk arasında mutavassıt rolü oynarlardı. Köy ve kasabalardan başka bütün bir mıntakayı temsil eden «Memleket Çorbacıları» da bulunuyordu (2). Bu hristiyan beylerle asıl hristiyan reaya arasında ekseriya derin bir husumet vardı. Bu da, Balkan hâdiselerinde içtimâî âmillerin birinci derecede ehemmiyetini tebarüz ettirmek bakımından dikkate şayan bir noktadır.

Merkezî İmparatorluk otoritesinin âyanlar elinde parçalanışını gösteren bu izahattan sonra şimdi, bu toprak aristokrasisiyle reaye arasındaki içtimâî münasebetlere bakalım:

Bu husustaki mütalealarımızı bilhassa Vidin havalisindeki mirî köyler hakkında elde ettiğimiz vesikalara istinad ettirmekteyiz. Umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunda, garb feodalitesinde görülen ve köylünün şahsı üzerinde de Senyöre bir takım haklar veren servaj müessesesi kat'iyen mevzuu bahsolamaz (3).

Mirî toprakları eline geçiren köy ağası «arazii mezkûreyi sükkânı kurraya icar ile vererek mukabelesinde bazı mertebe fahiş şey almakta» dır (4). Yani köylü yüzlerce senedir atalarının işlediği toprak üzerinde kiracı vaziyetinde kalmaktadır; ve Devlete verdiği vergiden başka Ağa veya Beye, (Ağalık) veya (Gospodarlık) namile mahsulünden bir kısmını da terketmek mecburiyetindedir. Bundan başka gene «arazii merkume icaresine mukabil reaya... senede bir iki mah meccanen eshabı araziye hizmet etmekte» dir; yani angarya hizmete tâbi dir (5). Köylünün buna karşı toprak üzerinde bu kiracılık vaziyetinden ayrı filî bazı hukuku olup olmadığını tesbit edemiyoruz. Evvelce mirî arazi, sipahî tımarı iken bu toprak reaya arasında babadan oğula

(1) J. Ancel, Manuel historique de la questoin d'Orient. S. 170.

(2) S. S. Bobçev, (Notes comparées sur les çorbacis chez les peuples Balkaniques et en particulier chez les Bulgares). Revue des études Balkaniques, IIIe Année, Tome II. 1938. S. 428-445. — Burada, çorbacıların bilhassa ticaret ile, vergi ve saire iltizamile zenginleşmiş Bulgarlar olduğu kaydedilmektedir.

(3) Karşılaştırmamız: Ömer Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıflarının hukukî statüsü, Ülkü, sayı 53, S. 335.

(4) Mezkûr irade melfuflarından, Vidin eyaletinin mazbatası.

(5) Mezkûr irade melfuflarından, sureti mazbatâi meclsi Vidin.

hiç bir engelsiz intikal ederdi. Halbuki şimdi reayanın yerine toprağın sahibi olarak beyler kaim olmuştur. Tanzimatla bu mirî topraklar mutasarrıflarına, garb kanunları tesirile tam mülkiyet hakları tanınmağa başlamış. Fakat böylece Rumeli'de geniş sahalara kaplayan bu mirî arazi, köylünün değil, ağaların mülkü haline gelmiştir (1). Tanzimat bu arazi meselesini, büyük köylü kütleleri lehine çevirmemekle yeni Osmanlı İmparatorluğunun temeli olacak esas inkılâbı yapamamış oldu.

Geniş malzemeye istinaden tetkikine fırsat bulduğumuz 1850 Vidin isyanı bize, reaya kıyıamlarında ağaların iktisadî istismarının birinci derecede rol oynadığını kat'î bir şekilde göstermektedir (2).

On bin kadar Bulgarın birden ayaklanmasiyle başlayan bu isyan hareketi, İstanbulda oldukça telâşı mucib oldu. Asiler ilk hamlede köy ağalarını, subaşılarını öldürdüler. İsyân mıntakasına gönderilen fevkalâde müfettiş Rıza Paşaya verilen talimatnamedeki «kendilerini çiftlik ve arazi sahibi addeden kimselerin ve bazı mültezim güruhunun ta'diyat ve mezalimi vakıaları şu uygunsuzluğun hudusuna sebebiyet vermiş olması» (3) fıkrası isyanın sosyal mahiyetini açık bir şekilde hülâsa etmektedir. İsyân yatıştırıldıktan sonra reaya, hükûmete verdiği bir takirde bilhassa köy ağalarının istismarından şikâyet etmektedir (4). Ağalara karşı yapılan bu isyan hükûmet kuvvetleriyle bastırılmamıştır. Birden harekete geçen âyan, aralarında teşkil ettikleri başbiozuk kuvvetlerle asileri dağıtmışlar ve hükûmetin tasvip edemeyeceği bir şiddet göstermişlerdir. Çarpışmalarda 800 kadar Bulgar

(1) Aynı vesikada gördüğümüz şu ifade bu hususta dikkate şayandır: «Kâffe tabaai saltanatı seniye emlak ve arazisine berveçhi serbestiyet malik ve mutasarrıf olarak kimse kimsenin bilâbedel ve irza arazisini zapt ve kendüsü ziraat edemeyeceği umuru dahiliyeden bulunmak cihetleriyle arazii merkume eshabı çiftliklik batapu uhdelinde olduğu ve reayayı merkume rizalarile isticara talip bulundukları meclisce tebeyyün ettiğ...»

(2) Meclisi valâi ahkâmı adliyenin Babîâliye sunduğu bir rapordan aldığımız şu, «Vidin eyaletinde Lom ve Sahra ve Belgradcık nahiyyelerinde bulunup Bulgarların menşei şikâyetleri olan Gosbodarlıklar...» fıkrası diğer vesikalar arasında bu hususu en kat'î bir şekilde ifade etmektedir (Başvekâlet Arşiv dairesi, Bulgar mesalihi, No. 42-1, 17 Rebiülevvel 1267.)

(3) 16 Şaban 1266 T. ve 17 No. lu irade melfuflarından, Ferikanı kiramdan bu defa memuriyeti mahsusa ile Vidin canibine i'zam buyurulacak Rıza Paşa Hazretlerine talimatı seniye - Hazinei Evrak No. 15. (Dolmabahçe sarayı).

(4) 9 Ramazan 1266 tarih ve 60 numaralı iradei seniye melfuflarından, bazı reayaların takirleri, Hazinei Evrak numarası 21. (Dolmabahçe sarayı).

telef olmuştur. Hükûmet kuvvetleri neden sonra gelerek adeta bir birine girmiş bulunan bu iki sınıfın mukatelelerine son vermek vazifesini görmüştür. Resmî vesikaya göre «asakiri nizamiyei şahanenin Vîdine vusulü reayayı merkumeye tesliye bahşolduğu elsinei tebeada mütevatirdir (1).»

Burada olsa olsa, büyük arazi sahipleriyle iktisaden onların mahkûmu bulunan reaya arasında patlak vermiş içtimaî kanlı bir mücadele görmekteyiz.

Sırp isyanları da şehirlerden değil, ziraî vaziyeti çekilmez bir hale gelen köylü sınıflarından çıkmakta idi. Sırbistanda da «tam kurtuluş ancak Türk arazi sahipleri memleketi terkettikleri ve köylünün eski toprak sahibile her türlü tabiiyeti ortadan kalktığı zaman tahakkuk etmiş sayıldı (2)». Diğer taraftan toprak aristokrasisinin tam manasile hâkim bulunduğu Bosnadaki isyanların da içtimaî - iktisadî karakterlerini hatırlatalım (3).

Bütün bu kayıtlardan sonra Balkan reayasının İmparatorluk - Osmanlılık nizamına karşı ayaklanması, bilhassa toprak rejiminin köylüyü, bir ağalar sınıfının iktisadî tahakkümü altına sokacak şekilde bozuluşundan ileri gelmiştir, diyebiliriz (4). İşte bu suretle; Balkanlarda köylü kitlelerini müessir himayesine almakla kurulan Osmanlılık nizamı, bu vazifesini yapamadığı andan itibaren bu kitleler tarafından inkâr edilmeğe başlamıştır.

XIX. uncu asır Balkan memleketleri, büyük köylü kitlelerinin maddî vaziyetlerindeki bu derin tahavvülle beraber, İmparatorluk nizamını inkâr eden cihanşümul bir hâdisenin akislerini duymakta idi. Fransız ihtilâli ve Alman filoloji tetkikatile parlayan milliyet hareketleri, muasır tarihin kudretli bir amili halinde belirmekte idi. Bununla beraber Balkanlarda bu hareket, daha Fransız ihtilâlinden evvel kendini hissettirmeğe başlamıştır. Bilhassa millî kültür mirasının sığındığı manastırlarda XVIII inci asırda vatanperverane gayelerle başlayan ta-

(1) 14 Ramazan 1266 tarih ve 132 numaralı iradei seniye melfuflarından, lâyiha, Hazinei Evrak numarası 21. (Dolmabahçe).

(2) Dr. O. Von Frages, La réforme agraire en Yougoslavie, Revue internationale d'Agriculture, 1934, sayı 7. S. 282.

(3) Yakında buna dair bazı orijinal vesikalar neşredeceğiz.

(4) Valilerin, memurların, metropolitlerin suüstümallerini, haricî tahrikâtı ve daha bir çok âmilleri inkâr etmemekle beraber bizce, reaya isyanlarının hakikî sebebi budur.

rih ve dil tetkikatı, Balkan kavimlerine mazilerini ve varlıklarını öğreterek onlarda hür ve meş'ut bir istikbal ümidi uyandırmakta idi. Ortodoks Rusyanın müslüman İmparatorluğuna indirdiği yıkıcı darbeler de bunların bu ümidini gittikçe daha ziyade kuvvetlendirmekte idi. 1762 de vatanperverane hislerle dolu ilk Bulgar tarihini yazan Paisii adında bir Bulgar keşişi millete şöyle hitap ediyordu: «Ey akılsız millet, Bulgar ismini taşımaktan neden utanç duyuyorsun, neden öz dilinde okumuyor, düşün müyorsun? Bulgarlar evvelce satvetli bir imparatorluk kurmadılar mı? (1).»

Bu dil ve tarih tetkikatı, Alman filoloji mektebinin tesiriyle XIX uncu asır ortalarına doğru çok kuvvetlendi. Bilhassa Avusturya idaresindeki Sırp ve Hırvatların ilmî ve edebî faaliyetleriyle cenub Slavların da millî benlik ve birlik duyguları büyük inkişaf gösterdi. Hırvatlardan Gay, 1835 te çıkardığı gazetede «milliyetsiz bir millet iskeletsiz bir vücut gibidir.» diyor; daha sonra 1838 de «kardeşler birleşelim, birleşelim; yaratıcı birlik için hiç bir şey imkânsız değildir» diye haykırıyor. Sırp Prensi Miloş 1832 de İstanbuldaki ajanlarına, hudutlar ötesindeki Sırbılar bizim kardeşlerimizdir, diye yazıyor (2). Sırp, Hırvat ediblerinin faaliyetle millî bir Yugoslav edebiyatı vücuda geliyor; gene XIX uncu asır ortalarına doğru, yeni edebî Bulgar dilinin temelleri atılıyor.

Rumenler arasında da gene Alman filolojisi tesirile başlayan tarih ve dil tetkikatı millî uyanışa esas oluyor. Tam XIX uncu asır ortalarına doğru büyük Rumen milliyetçisi Kogolniceanu, «benim Rumen vatanperverliği meş'aleme ateşini Alman milliyetperverliğinden almıştır.» diyor (3). Şunu da ilâve edelim ki bu millî edebiyatlar bilhassa, Osmanlı hâkimiyetine, ağalara, paşalara, Rum ortodoks kilisesine karşı mevcut düşmanlık hisleriyle beslenmekte idi.

Balkan kavimlerindeki bütün bu milliyet hareketleri, Alman ve İtalyanlarınki gibi istiklâl ve ittihat gayelerine müteveccih. Cemiyetlerin mukadderatına umumî arzu ve iradenin hâkim olması prensibini bütün Avrupaya yayan büyük Fransız ihtilâlî de bu milliyet hareketlerine büyük bir hız vermiştir. Bu fikir, Balkanlara önceleri, Akdeniz ticaretinde faal bir rol oynayan Yunanlılar vasıtasile girmiş ve Avrupa

(1) L. Leger, La Bulgarie, S. 55.

(2) J. Ancel, mezkûr eser, S. 67.

(3) Aynı eser, S. 132.

ile doğrudan doğruya temasa gelen Balkanlı münevverler arttıkça nüfuz ve tesir sahasını genişletmiştir. Bütün Balkan milletleri, Millet Meclislerle doğmuşlardır. İmparatorluğu tarihe gömen son milliyetçi devlet, Cumhuriyet Türkiye'si de bu milletlerin sonuncusudur.

İşte ziraî - içtimâî temelleri esasen sarsılmış bulunan Osmanlı İmparatorluğu, bir taraftan da muasır diğer İmparatorluklar gibi milliyet fikrinin muazzam hamlelerine dayanmak zorunda bulunuyordu. Fakat gene tekrar edelim ki Balkanlarda büyük köylü kitlelerini tahrikâtçı milleyetperverlerin arkasında isyana kaldıran bilhassa toprak rejimindeki inhitat olmuştur.

Busuretle İmparatorluğun dayandığı temellerin, toprak rejimi ve Osmanlılık siyasetinin XVIII inci asırdan itibaren malikânelerin teşekkülü ve milliyet hareketleri karşısında nasıl kökünden sarsıldığını göstermiş bulunuyoruz. Şunu da unutmamak lâzımdır ki esas itibarile bir orta zaman devleti olan Osmanlı İmparatorluğunda ana meselelerden biri de dindir. Filvaki siyasî ve içtimâî teşkilâtın dinî karakteri İmparatorluğu, Avrupadan ve hristiyan tebaasından derin hatlarla ayırmakta idi. Bu dinî ayrılık, XIX uncu asırda İmparatorluk dahilinde içtimâî - iktisadî zıddiyet ve millî uyanış hareketile birleşince çok şiddetli tezahürler göstermeğe başlamıştır. İsyân eden reayanın istekleri, hep arazi ve vergi meseleleriyle beraber dinî hürriyet ve müsavat maddesi etrafında toplanmaktadır.

§ XIX. uncu asır başında İmparatorluğu tanzim teşebbüsü, mazinin enkazı üzerinde türeyen tufeyli sınıfların aksülâmelile kan içinde boğulduğu zaman artık, son saatin çaldığına hükmedilmiştir. Mahmud II. büyük bir sabır ve enerji ile bu enkazı kısmen temizlemiş ve mukadder saati geciktiren Tanzimat Devrini açmıştır. Âyan ve derebeylerle mücadele, bütün tebaya karşı din farkı gözetmeden müsavi muamele yapmak lüzumunu ilân etmesi (1) onu, tarihin önünde yeni Osmanlı rejiminin kurucusu payesine yükselmektedir.

Filhakika eski Osmanlı İmparatorluğu artık çürüyüp mahvolmuştu. Uzun ve şanlı bir tarihi olan bu koca İmparatorluğu yeni temeller üzerinde canlandırmak çareleri aranıyordu. 1839 a kadar dışarda ve içerde mütemadî hezimetler, isyanlar devletin başındakilere böyle

(1) Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, S. 36. — Ve Takvimi Vakayide (sene 1253, def'a 149) neşredilen beyanâtı.

cezrî bir yenilik zarureti gittikçe daha açık bir şekilde anlatmış bulunuyordu:

Sırp lar şiddetli isyanlardan sonra (1804-1815), bazı imtiyazlar koparmışlardı. Arkasından Yunanlılar, İmparatorluğu temelinden sarsan büyük «Rum fetret» ini çıkardılar (1821 - 1829). Bu isyan Osmanlı Devletini bütün Avrupa ile ihtilâfa sürükledi (1827 Navarin vak'ası). «Şark Meselesi» tâbiri de Avrupalılar tarafından ilk defa bu zamanlarda kullanılmağa başladı (1). Ruslar fırsattan bilistifade taarruza geçtiler (1828). Bu harb sonunda imzalanan Edirne muahedesile (1829) Devlet Yunanlıların ayrılmasını kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ilk müstakil devlet oldu (1830). Aynı muahede ile Sırbistanın muhtariyetini de tam bir şekilde ve daha geniş bir saha üzerinde tatbik etmeği kabul ettik. Reayayı tatmin etmek, onları bahane eden dış düşmanların müdahale ve istilâ emellerini önlemek artık bir zaruret halini almıştı. Nihayet, garb usullerini benimseyen Mısır Paşasının seri ve ezici galibiyetleri önünde, Osmanlı saltanatı mukadderatını başka ellere bırakmağa mecbur olduğu bir sırada artık bütün tereddütler bırakıldı ve «Tanzimatı Hayriye» ilân olundu (3. İkciteşrin 1839) «Mücerret din ve Devlet ve Mülk ve Milleti ihya için» ilân edilen Gülhane hattı hümayunu filhakika, her şeyden önce Avrupaî bir devlet telâkkisi taşıyordu. İhtiva ettiği esas haklar, idarî, malî, askerî tedbirler o zamanın garb devletleri gözönüne alınarak ileri sürülmüştü. Fakat bunun yanında, bütün bu esaslar sayıldıktan sonra «Ehli islâm ve mileli saire bu müsaadâtı şahanemize bilâ istisna mazhar olmak üzere» sözile İmparatorluğun esas teşkilâtı, bünyesi bakımından daha başka mühim bir inkılâbın temeli atılıyordu. Bundan böyle bütün kanunlarda, bütün hükûmet icraatında «her sınıf tebaanın müsavâtı» değişmez bir esas sayıldı. B. Yavuz Abadan Tanzimat fermanını tahlil eden yazısında bu noktaya pek az temas etmiştir (2). Halbuki İmparatorluğun kuruluşu ve tereküp tarzı itibarile büyük bir ehemmiyet kazanan bu prensip, Osmanlılık siyasetine temel teşkil ederek bütün tanzimat devri boyunca en esasî bir role sahip olmuştur.

(1) Michel Lhéritier, (Régions historiques, Europe centrale, orient méditerranéen et question d'Orient) Revue de Synthèse historique, cilt 45, S. 57.

(2) Tanzimat, I, S. 31.

Gülhane hattından sonra 1840 da neşrolunan ceza kanunnamesi mukaddemesinde de bu müsavat esası teyid olunmakta ve «ber muktezayı hürriyeti şer'îye huzuru şer' ve kanunda ve mevaddı hukuki-yede herkesin yeksan ve seyyan olması umuru tabiiyyeden» dir denilmektedir (1).

Tanzimatçılara göre, bu müsavat esası sayesinde bütün tabaa birbirile kaynaşarak İmparatorluğun bekasına hepsi müştereken hizmet edecektir. Daha 1832 de Türkiyeyi gezmiş olan bir Avrupalı seyyah, bazı hristiyanların bu kaynaşmadan ümidle bahsettiklerine şahadet etmektedir (2). Hukuk müsavatına dayanan Osmanlı birliği fikri gittikçe kuvvetlenmiş, Balkan reayası arasında hoşnudsuzluk ve kımıldanmalar arttıkça ilk plâna geçmeğe başlamıştır.

«Tanzimatı Hayriyenin tesisinden muradı âli bilcümle sunuf-tebanın refahı hal ve mamuriyet ahvalleri» idi (3). Tanzimat tarihinde ikinci merhaleyi teşkil eden 1856 ıslahat fermanı okunursa görülür ki doğrudan doğruya gayrimüslim reayayı alâkadar eden meseleler hattın esasını teşkil etmekte ve bunlar için tam ve sarıh bir hukuk müsavatı tanınmaktadır. Hattın bir yerinde, «hukukca olan müsavat dahi vazifece olan müsavatı müstelzim olduğundan hristiyan vesair tebai gayrimüslime dahi ehali islâm misullû.» ibaresi yeni vaziyeti açık bir şekilde ifade etmekte idi. Hulâsa bu hatta hâkim olan düşünce, müslümanlarla gayrimüslimler arasında tam bir müsavat temininden ibarettir. Bunda, şüphesiz haricî telkinlerin hattâ tazyıkların tesiri olmadı değil (4). Bilhassa bu Osmanlılık siyasetine en ziyade müzaheret gösteren Fransa'nın bu sahada ne kadar büyük bir rol oynadığını biliyoruz (5). Fransa, hukuk müsavatı sayesinde «İttihadı anasır» n

(1) Hıfzı Veldet, Tanzimat, I, S. 177.

(2) Urquhart, La Turquie et ses ressources, Paris 1836, S. 34.

(3) 15 Safer 1256 tarihli ilmühâber (Ömer Barkan, Tanzimat I. S. 355, Not 18.)

(4) Bu hususta bakınız: Engelhardt, mezkûr eser, S. 111-122.

(5) Fransa Hariciye Nazırı Jules Favre, 12 Haziran 1871 de İstanbuldaki Fransız Büyük Elçisine gönderdiği etraflı talimatta bunu şu şekilde ifade etmektedir: «... Evvelce olduğu gibi Babıâliye vermekte devam edeceğimiz nasihatlerde bütün tab'a için ayrı ihtimam ve hukuku istiyerek diğer her hangi bir vasıttan daha müessir bir surette hristiyanların vaziyetini yükseltmeğe yardım edebiliriz.» (Documents diplomatiques français, seri I. cilt I. vesika No. 8.) İngiliz hükûmeti de daha Gülhane hattının ilânını müteakıb İstanbuldaki elçisine: «adilâne ve iyi düşünülmüş ıslahatın ileri götürülerek sultanın hükûmetine kuvvet ve istikrar verilmesini» tenbih etmekte idi. (The combridge modern history, vol. XI. S. 276)

tahakkuk edebileceğine inanıyor ve bu sayede Rusyaya karşı şarkta müttehit bir Osmanlı İmparatorluğu yükseltmek istiyordu (1). Müslüman halkın bu siyasete karşı itimatsızlık, hattâ düşmanlık göstermesine rağmen Devlet, bunu yavaş yavaş tahakkuk ettirmeğe çalışıyordu. 1858 de yapılan bir tamimde her sınıf tebaa hakkında müsavi muamele yapılmasına nezaret etmenin valilerin vazifesi olduğu bildirilmektedir (2). 1864 vilâyet kanunu ile idarî meclislere aza intihabında gayrimüslimlere de seçim hakkı verildi. 1869 da bir parlamento taslağı şeklinde kurulan Şûrayı Devlete bir çok gayrimüslim aza da dahil oldu. Cebeli Lübnan'a, Girid'e hristiyan valiler tayin edildi. 1867 de Girid'e giderek Adaya geniş imtiyazlar vermek suretile isyanı yatıştıran Âli Paşa, oradan payitahta gönderdiği bir lâyhada Osmanlılık siyasetini şu şekilde ifade etmektedir: «elhasıl bilcümle tebaanın din ve mezhepten başka mevadda yekdiğerine mezc ve tahliti ve beyinlerinde olan muhasade ve rekabetin külliye ilgası meydanda olan mehaliki imhaya ve biavnihi taallâ Devleti tahkime ilâcı münferid addü şümar kılınur..» (3).

Devlet zahiren Osmanlılık idealini tahakkuk ettirmek yolunda görünüyordu. Fakat öte taraftan büyük Girid isyanı (1867), Bulgar ve Yunan çetelerinin faaliyeti, Sırbistan'ın gittikçe daha müstakil bir vaziyet alması bu hususta bütün ümidleri kırarak mahiyette idi. Bununla beraber gayretler gevşetilmedi. İmparatorluk ahalisini kaynaştırmak için Maarifin büyük hizmetler görebileceği matbuat tarafından ileri sürülmekte idi. 1868 de Fransanın yardımı ile her sınıf tebaadan talebenin girebileceği Galata Sultanisi açıldı. İmparatorluk Türklerinden uzağı düşünenler umumiyetle bu siyaseti tasvip etmekte idiler. Garbda halk hâkimiyetine doğru ilerleyen hürriyet ve müsavat cereyanı, Osmanlı İmparatorluğunda böylece bilhassa hristiyan reayanın her bakımdan hukukî müsavatı şeklinde tezahür etmekte idi. Osmanlı hanedanı etrafında müttehit bir Osmanlı camiası vücuda getirmek fikri bu devirde, yeni doğan matbuatta sık sık temas olunan bir mevzu idi. Tanzimat devrinin en iyi muharriri büyük vatanperver Namık Kemal,

(1) Engelhardt, Mezkûr eser, S. 187-188.

(2) Talât Mümtaz Yaman, mülki idarede Avrupalılaştırma. İdare mecmuasında çıkmış makalelerin ayrı basımı S. 130.

(3) Hıfzı Veldet, Tanzimat, I. S. 200.

bu fikri bir çok yazılarında incelemiştir (1). Bir yazısında «ya biz vatanımız içinde **hukukça müsavi**, menfaatçe müşterek bulunduğumuz halde lisan ve mezhep daiyesile niçin birbirimizden ayrılmak isteyelim? (2)» demektedir. Fakat büyük vatanperverin istediği gibi, hukukça müsavat tam manasile tahakkuk ettirilemeyeceği gibi menfaatlerde de ziddiyet pek şiddetli idi ve, «lisan ve mezhep daiyesini» önlemek imkânsızdı.

Bosna - Hersek ve Bulgaristanda ki müthiş isyanlardan sonra Osmanlılık siyasetine daha kat'î bir şekil vermek zarureti şiddetle kendini gösterdi. 1876 kanunu esasisi tanzim ve ilân olundu. Padişah kanunu esasiiyi tasdik ettiğini bildiren fermanında diyor ki: «.. heyetimizi terkip eden akvamı muhtelifenin bir heyeti içtimaiyei medeniyeye lâyık olan hak ve menfaat ki cümlesinin nimet hürriyet ve adalet ve müsavattan bilâistisna müstefit olmalarıdır..».

Kanunu Esasi de, XIX uncu asır başındanberi devletin gittikçe daha ziyade kuvvetle benimsemek mecburiyetinde kaldığı bu Osmanlılık telâkkisini şu sarih ifadelerle tesbit etmektedir: «Madde 8 — Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine **herhangi din ve mezhepten olursa olsun** bilâistisna Osmanlı tâbir olunur.» ve «Madde 17 — Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve, vezaifinde mütesavvidir.» Yani Osmanlılık namı altında hukuk müsavâtı.

Bu tarihten az sonra Ahmed Mithat Abdülhamid'in emrile yazdığı (Üssü İnkılâb) adlı eserde (3) İmparatorluğu teşkil eden kavımlerin, devletin ilk zamanlarında olduğu gibi «bir milliyet ve uhuvveti siyasiye» ile ittihat edeceğini iddia ediyor ve bunun için her şeyden önce adil ve hür bir idarenin teessüsünü şart sayıyordu. Mamafî bu yolda en cezrî hareketi teşkil eden I inci meşrutiyetin ilânı bile Bulgaristanın ve Bosna - Hersek'in filen ayrılmasına mani olamamıştı. Zaten geniş Türk efkârı umumiyesi de maddî ve hisî sebeplerle bu siyasete düşmandı, bu hareketi benimsemiyordu. Ziya Paşa gibi açık fikirli bir adam bile, Âli Paşaya karşı tarizlerinde «Hristiyanlardan

(1) İbret gazetesinde çıkan imtizacı akvam, bazı mülâhazatı devlet ve millet, efkârı umumiye, terakki, vatan aklı makaleleri — Bu makaleler, Mustafa Nihad Özön'ün şu eserinde toplanmıştır: Namık Kemal ve İbret gazetesi, 1938.

(2) Mezkr eser, S. 83.

(3) Ahmed Mîdhât, Üssü İnkılâb, İstanbul, 1294. S. 63.

paşalar, bâlâlar, ulâlar yaptın.» ve, «bunlardan maada Şûaryı Devlet ve Divanı Ahkâmı Adliye yaptın; bunlara hristiyanlardan nice âza koydun.» demektedir (1).

Velhasıl hristiyanlara hukuk müsavâtı vererek İmparatorluk vahdetini koruma teşebbüsü akim kalmıştı. Abdülhâmid II devri hristiyanların isyan teşebbüslerine karşı şiddetle hareket olunması ve islâmcı bir siyaset güdülmesi bakımından Osmanlılık siyasetine bir ak-sülâmel mahiyetinde telâkki olunabilir. II nci meşrutiyetle (1908) Osmanlılık siyaseti gene birinci plâna geldi. Fakat bu sahada Mecliste şimdi iki aykırı görüş meydana çıkmıştı: İttihat ve Terakki Fırkası sıkı bir merkezîyetçilikle milletleri bir Osmanlı camiası içinde kaynaştırmak istiyordu. Ona karşı ahrar, milliyetlere muhtariyet verilerek Osmanlı hanedanı etrafında federalist bir İmparatorluk vücuda getirilmesi fikrini müdafaa etmekte idi.

Bu devrenin de Balkan Harbi faciaları arasında nasıl kapandığı malûmdur. Bundan sonra Osmanlılık siyaseti bırakılmış Türk milliyetçiliği sür'atle inkişaf etmiştir.

Yukarıda izaha çalıştığımız veçhile bu muvaffakiyetsizliğe başlıca sebep, toprak nizamındaki bozukluk olmuştur. Tanzimat, Balkanlarda asıl kitleyi teşkil eden köylülerin hayatında maddî olarak ne gibi değişiklikler yapabilmıştır? Ağaların ellerindeki mukataaları yavaş yavaş kendi mülkleri haline sokmalarına imkân vermekle vaziyeti daha ziyade kötüleştirdiğine şahid olmuştuk. Burada ıslahat yolunda yapmak istediği başka bir iktisadî teşebbüsü anlatarak onun mevcut içtimai nizamı değiştirmek hususunda elinden bir şey gelmediğini göstereceğiz.

Yukarıda görüldüğü gibi, Vidin'de reaya bazı müslüman ağaların çiftlik - köylerinde toprağı kira ile işlemekte idi. Kira mukabilinde ağaya verdiği hissedenden maada senenin bir kısmında onun için angarya olarak arazi ekerdi. Tanzimat ilân olunca bu köylüler angaryaya itiraz ediyorlar. Halbuki bu arazi, «ashabı çiftlikatın ba tapu uhtelerinde olduğu» cihetle reaya kirayı ödemeğe mecburdur. Diğer taraftan «reayanın ücreti arazi mukabili olarak istihdamları kavanini müessesese ve Tanzimatı Hayriyeye münafi düşeceği azadei kayduışar» bulunduğundan nihayet Vidin Meclisi huzurunda, ağalarla reayanın mü-

(1) Hürriyet Gazetesi, sayı 12 (İhsan Sungu, Tanzimat ve yeni Osmanlılar, Tanzimat, I. S. 794.)

messili olan knezler bir anlaşmaya varıyorlar. Angarya olarak ekim kaldırılıyor ve reayanın mahsulünden vereceği şeyler yeniden daha mutedil bir şekilde tesbit olunuyor (1). Bu icraat İstanbul'dan tasvib edildi (2). Bundan üç - dört sene sonra da Sadrazam buralardaki miri arazinin kat'iyen hristiyanlar eline geçmemesi hakkında Vidin'e bir «emirnamei samiye» gönderdi (3).

Bunlardan anlıyoruz ki tapu ile araziye mutasarrıf bulunan ağaların bu haklarına ilişmek imkânı yoktur. Toprağında gene kiracı kalan köylü lehine ancak bazı ufak tadiller yapılabilir. Toprak rejimini reaya lehine esaslı bir şekilde değiştirmek, ağalar tarafından şiddetli muhalefetlere sebebiyet verebilirdi. Tanzimatçılar, esasen böyle cezri inkılâblara girişecek vaziyette değildiler. Milyonlarca insanın hayatını kökünden sarsan içtimâî bir inkılâb, millî uyanışları durdurmak için yapılacak çetin bir mücadele artık bu Devletin, hattâ Avrupadaki diğer İmparatorlukların başaraabileceği işler değildi. Üstelik Osmanlı Devleti iktisadî bir esaret içinde günden güne bütün kuvvet kaynaklarının kurduğuna görüyordu. Tarih büyük zaruretlerle yürümekte idi; bir tek netice mukadderdi: İmparatorluk ergeç geçecekti.

Fakat Tanzimat, öteki cephesile, garblılaşma hareketile Türk milletinde bir yasama hamlesi olarak devam etti ve bu, nihayet millî Cümhuriyet Türkiyesinde kat'î safhasına girdi. Tanzimat bu yönden tarihimiz için mes'ud, büyük bir hâdisedir. Fakat bu, onun bu yaşıyan cephesi yanında savaştığı büyük tarihi zarureti gözümüzden uzaklaştırmamalıdır.

(1) 3 Zilhicce 1266 tarih ve 265 numaralı irade melfuflarından, sureti mazbaza: Vidin, İradenin Hazinei Evrak numarası: 35. (Dolmabahçe).

(2) Mezkûr irade melfuflarından, sureti cevabı âli.

(3) Mezkûr irade melfuflarından, altmış bir tarihinde şerefsudur olan emirnamei samiyei hazreti sadaretpenahî sureti seniyyesi.

(Kariye-i Borilofça tâbi-i nahiye-i sahra)

Tanzimat-ı Hayriyeden sonra olanlardan

«Kariye-i mezbure arazisi altmış senesinde Defterdar-ı esbak saadetlû Osman Beyefendinin marifetile binbaşı İbrahim Ağaya on bin iki yüz elli kuruş muaccele ile furuht olunduktan sonra ağa-i mumai-leyh altmış bir senesi rebiülahirinin on üçünde dergâh-ı muallâ kapucu başlarından rifatlû Mahmut Beye ba marifet-i defterdar-ı müşarünileyh ferağ ve kasr-ı yed etmiş ve suret-i temessükü zirde terkîm olunmuştur.»

«Derun-u temessükte her ne kadar beher boyundurukta ellişer vakiyye zahîre verilmesi tahrir olundu ise de iki boyunduruğu olanın ekilen cinsten yüz vakiyye verilerek üç boyunduruk olduğu ve daha ziyade bulunduğu halde yüz vakiyyeyi tecavüz etmiyecek misillû bil-farz yalnız iki cins zahîre ekilmiş bulunur ise iki cinsten ellişer verüp üçüncü cinsten ekmediği surette bir şey verilmeyeceği tahkik olunmuştur.»

«Bin iki yüz altmış senesi martından itibaren Vidin mülhakatından olan Sahra ve بوليد ve Belgradcık (بلغرادحق) nahiyyelerinde vakî mirî köylerinin mukaddema meclisce karar verilen ücretleriyle taliplerine bî-u-furuht olunması mutaallik buyrulan irade-i seniyye muktezasından olduğuna binaen Sahra nahiyesi dahilinde kâin mâlûm-ülhudut velmüstemilât Borilofça nam kariye arazisi bermucib-i irade-i-seniyye beyn-elahali rağabat-ı nas inkıtaından sonra on bin iki yüz elli guruş muaccele ile mahrusa-i Vidin ahalisinden ve asakir-i nizamiye-i şahane binbaşlarından İbrahim ağa uhdesinde karar bulmuş ve kariye-i mezkûre arazisinde bulunan ahali-i kariye senede bir def'a ücret-i arazi olarak husule getirecekleri hunta ve şair ve kokoroz zehairinden beher boyundurukta elli vakiyye zahîre ile otlakiye olarak on re's koyunda bir kıyye peynir ve bağları olduğu halde beher bin asmada on ikişer para ve koruları olduğu surette hane başına birer araba hatap vermek ve işbu icareden başka ahali-i kariye-

den müft-ü-meccanen ziyade birşey talep olunmamak ve ahali-i kariye dahi salifüzzikir icareyi senede bir defa tamamen ve kâmilan aga-i mumaileyhe ita ve teslim eylemek şartıyla ba irade-i seniyye tarafımızdan işbu tapu temessüku tahrir ve temhîr ve aga-i mumaileyhe ita olunmuştur. Gerekir ki fimaba'd zikrolunan Borilofça kariyesi arazisine şurut-u mezkûre üzere ağa-i mumaileyh mutasarrıf olup zabt-u tasarrufuna tarafımızdan ve taraf-ı ahardan dahl-u-taarruz olunmıya.»

(Aga-i mumaileyh rifatîlû Mahmud Beye kasr-i yed etmesi sened-i mezkûrda mîr-i müşarünileyh marifetile icra olunarak şerh ve temhîr olunmuştur.)

— S U R E T İ —

Derun-ı tapuda muharrer olduğu veçhile zikrolunan Borilofça kariyesine mutasarrıf olan İbrahim ağa kariye-i mezkûru Vidin ahali-sinden dergâhı âli kapucubaşılardan olup elyevm Diyaribekir mütesellimi bulunan Mahmud Beye on bin iki yüz elli gurus mukabilinde ferağ ve kasr-i yed ve mîr-i mumaileyh hazretlerinin vekili olup bu tarafta bulunan Mustafa ağa dahi olvechle teferruğ ve kabul berle tarafımızdan tapusuna talip ve ragıp olmağla icab eden resm-i tapusu ahz olunarak bu mahalle şerh ve temhîr olunmuştur. Gerekir ki fimaba'd zikrolunan Borilofça kariyesine derun-u tapuda muharrer şurutlar ile mumaileyh Mahmud Bey mutasarrıf olup zabt-u tasarrufuna kimesne tarafından dahl-u- taarruz olunmıya.»

(Derûn-u temessük de muharrer olduğu veçh üzere mutasarrıf-ı mumaileyhin almakta olduğu icare-i arazi hasılâtı)

«Ahali-i kariye üç cins zahire zer'etmiş olduklarından üç cinsinden olarak yani hinta ve şaîr ve kokoroz olmak üzere ellişer vakıyye ahz olunmuştur.

Boyunduruk : 42

Hinta	Şaîr	Kokoroz
kıyye	kıyye	kıyye
2100	2100	2100

Hatab-ı mezkûr boyunduruktan olmayıp korusu olduğu halde

beher haneden alınır ve bitterahî bedel veyahud yerine kömür dahi olur.

Hane : 50

Hatap

Araba 50

On koyunda bir vakıyye peynir hesabı ile ahalisinin yedi yüz elli koyundan alınan peynirdir.

Peynir

kıyye 75

Ahali-i kariyenin dört yüz dönüm miktarı bağları olduğundan beher dönümünden on iki para hesabıyla aldıkları

Bağ icaresi

gurus 120.

İşbu hasılâtı veren arazi ve kuru ve mer'a ve bağlardan başka kariye-i mezkûre toprağında mîr-i mumaileyhin kisesinden idare edip hasılâtını alabilecek tarla ve kuru ve mer'a ve bağ misillû olâkası olmadığı.

Bu misillû kurra tasarrufuna verilen kâffe-i senedat-ı atika derununda birer miktar mukataa-i zemin muharrer ise de istiyfa olunamadığı tahkik olduğu sırada bazı ferağ ve intikalâtın dahi yürütülmediği malûm buyurulmak için şerh verilmiştir.»